

MAQOL VA MATA LLARNING FARQLI XUSUSIYATLARI

Ruziyev Xusniddin Baxriddinovich

Ilmiy rahbar. Termiz davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi.

Qudratova O'g'ilshoda Yusuf qizi

Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti filologiya va tillarni o'qitish ingliz tili yo'nalishining 1-kurs 424-guruh talabasi.

ORCID iD: 0009-0009-1650-7037

E-mail: ruziyevhusniddin092@gmail.com

Termiz city, Uzbekistan.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15864780>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodining qadimiy va keng tarqalgan janrlari bo'lgan maqol va matallarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning o'zaro farqlari hamda har birining jamiyatda tutgan o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqol va matallar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va estetik didini ifodalovchi vosita sifatida qaralib, ularning tuzilishi, ma'no chuqurligi va ishlatilish konteksti asosida tafovutlari aniqlanadi. Shuningdek, maqolda nasihat va umumlashtirilgan fikr kuchli bo'lsa, matalda esa qisqalik, kinoya va obrazlilik ustuvor ekani misollar asosida ko'rsatiladi. Maqola tilshunoslik, folklorshunoslik hamda madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan yozilgan bo'lib, o'zbek xalq ijodining boy merosini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, matal, janr xususiyatlari, obrazlilik, nasihat, kinoya, o'zbek folklori, til madaniyati, ifoda vositalari.

KIRISH: O'zbek xalq og'zaki ijodi o'zining boyligi va rang-barangligi bilan ajralib turadi. Bu ijodning muhim turlari sifatida maqol va matallarni alohida e'tirof etish mumkin. Har ikkalasi xalq donishmandligini aks ettirsa-da, ularning shakli, tuzilishi va maqsadi jihatidan sezilarli farqlari mavjud. Maqol xalq hayotiy tajribalari xulosasini ifodalovchi hikmatli fikrlar majmuasidir. Maqol arabcha qavlun - gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan bo'lib, aytib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Maqol og'zaki ijodimizda qo'llaniladigan eng kichik janrlardan biri hisoblanadi. Folklorshunoslikda kichik janrlarni paremiya deb atash ham qabul qilingan. Maqollar hajm jihatdan qisqa bo'lsada, ularda fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yuq. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga meros qilib qoldiradilar. Xalq maqollari tarixi o'nlab asrlar bilan o'lchanadi. O'rxun - Enasoy bitiklarida "Oriq va semiz (birov) tezagidan bilsa, birov oriq va semiz buqani ajrata olmaydi". "Yupqa qalin bo'lsa tor - mor qiladigan bahodir emish, Ingichka yo'g'on bo'lsa, uzadigan bahodir emish" kabi maqollarni eslatuvchi parchalarni o'qiymiz.

ASOSIY QISM

Maqol janrining o'rganilish tarixi Mahmud Koshg'ariyga borib taqaladi. O'zining ("Devonu lug'ati turk" asarida 400 ga yaqin maqol va matallar o'rin olgan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan maqollarning bir qanchasi hozir, ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi.

Xalq ogʻzaki ijodining qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri boʻlgan maqol va matallar asrlar davomida oʻzbek xalqining donishmandligi, hayot tajribasi, axloqiy qadriyatlari va estetik qarashlarini ifodalab kelmoqda. Garchi bu ikki janr koʻpincha oʻzaro yaqin va bir-biriga oʻxshashdek tuyulsa-da, ularning tarkibiy tuzilishi, maʼno yuki, funksional vazifasi va estetik xususiyatlarida muhim farqlar mavjud.

Maqollar odatda umumlashtirilgan hayotiy tajriba, axloqiy-meʼyoriy qadriyatlar, nasihat va yoʻl-yoʻriq koʻrsatishga xizmat qiluvchi hikmatli iboralar shaklida boʻladi. Masalan, “Yaxshilik qil, suvgacha borsa ham ketmaydi” yoki “Elga kulgan quyosh, senga ham kuladi” kabi maqollar xalqning umumiy dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini mujassamlashtiradi. Ular koʻpincha ikki boʻlakli sintaktik tuzilmada boʻlib, birinchi qism sababni, ikkinchisi esa natijani ifodalaydi.

Matallar esa koʻproq obrazli, kinoyaviy, istehzoli shaklda ifodalanadi va muayyan hayotiy holatga tezkor munosabat bildirish uchun ishlatiladi. Ular qisqa, loʻnda, koʻpincha kulgili va allegorik shaklga ega boʻladi. Misol uchun: “It hurar, karvon oʻtar” yoki “Koʻr-koʻrona ergashma — jar yoqasiga olib boradi” kabi matallar muayyan shaxsiy yoki ijtimoiy vaziyatga bevosita ishora qiladi. Matallar ichki irodi kuchi, donolik va kinoya orqali kishilarni mulohaza qilishga undaydi.

Shuningdek, tilshunoslik jihatidan qaralganda, maqollar asosan izohlilikka, yaʼni fikrni ochiq bayon qilishga moyil boʻlsa, matallar yashirin maʼno va badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Shu sababli, maqol koʻproq didaktik xarakterga ega boʻlib, yoshlarga taʼlim-tarbiya berishda keng qoʻllanilsa, matal koʻproq ijtimoiy-hayotiy munosabatlarni tanqid qilish, kulgi orqali notoʻgʻri hatti-harakatlarni fosh etishda foydali vosita hisoblanadi.

Maqollarning xususiyatlari: Maqollar xalqning koʻp asrlik hayotiy tajribasi va kuzatishlarini ixcham, loʻnda va umumlashtiruvchi shaklda ifodalovchi soʻz birikmalaridir.

Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Qisqalik va ixchamlik: Maqollar odatda bir yoki ikki jumlada ifodalanadi, bu ularni esda qolish va ishlatish uchun qulay qiladi. Masalan, “Mehnatsiz — neʼmatsiz” maqoli qisqa shaklda mehnatning muhimligini taʼkidlaydi.

Umumlashtiruvchi xarakter: Maqollar hayotning turli jabhalariga taalluqli boʻlib, keng doiradagi vaziyatlarda qoʻllaniladi. Ular muayyan voqea yoki shaxsga bogʻliq emas, balki umumiy haqiqatlarni aks ettiradi.

Didaktik maqsad: Maqollar koʻpincha axloqiy, tarbiyaviy yoki oʻgit-nasihat xarakteriga ega. Masalan, “Yaxshi soʻz — yurak koʻzi” maqoli odamlarni muloyim va ezgu soʻzlarga undaydi.

Poetik tuzilish: Maqollarning koʻpchiligi ritmik va qofiyali boʻlib, bu ularni esda qolishni osonlashtiradi. Masalan, “Yomon bilan yurgandan, yolgʻiz yur yaxshiroq” maqolida ritm va qofiya aniq seziladi.

Mustaqillik: Maqollar maʼlum bir hikoya yoki voqeaga asoslanmaydi, ular oʻz-oʻzidan toʻla maʼnoga ega boʻladi. Maqollar kundalik nutqda tez-tez ishlatiladi va ular soʻzlovchining fikrini yanada taʼsirchan va aniq yetkazishga yordam beradi.

Matallarning xususiyatlari: Matallar esa maqollardan farqli o'laroq, hikoyaviy shaklga ega bo'lib, ko'proq tasviriy va ramziy uslubda yoziladi. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

Hikoyaviy shakl: Matallar kichik hikoya yoki voqea sifatida ifodalanadi, unda odatda personajlar (odamlar, hayvonlar yoki hatto narsalar) ishtirok etadi. Masalan, "Tulki va uzum" matali tulki personaji orqali ochko'zlik va o'zini oqlash haqida hikoya qiladi.

Alegorik ma'no: Matallar ramziy yoki kinoyali tarzda hayotiy haqiqatlarni ifodalaydi. Hikoyadagi personajlar va ularning xatti-harakatlari orqali chuqur ma'no yetkaziladi.

Tarbiyaviy maqsad: Matallar ko'pincha axloqiy xulosa yoki o'git berishga xizmat qiladi.

Bu xulosa hikoyaning oxirida aniq ifodalanmasa ham, o'quvchi yoki tinglovchi tomonidan tushuniladi.

Personajlar orqali ifoda: Matallarda hayvonlar, narsalar yoki insonlar timsolida ma'no beriladi, bu esa hikoyani yanada qiziqarli va tasviriy qiladi. Masalan, "Qarg'a va tulki" matalida qarg'aning soddaligi va tulkening ayyorligi tasvirlanadi.

Nisbatan uzun shakl: Maqollarga nisbatan matallar uzunroq bo'lib, voqealar ketma-ketligi va personajlarning o'zaro munosabatlari orqali rivojlanadi. Matallar ko'proq bolalar va yoshlar tarbiyasida, shuningdek, hayotiy saboqlarni o'rgatishda ishlatiladi. Maqol va matallar o'zbek xalq ijodining muhim qismlari bo'lib, har biri o'ziga xos uslub va maqsadga ega.

Maqollar qisqa va lo'nda shaklda umumiy hayotiy haqiqatlarni ifodalasa, matallar hikoyaviy va ramziy uslubda axloqiy saboqlarni yetkazadi. Har ikkalasi ham xalq donishmandligini aks ettirib, kundalik hayotda, tarbiyada va axloqiy qadriyatlarning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular o'zbek xalqining chuqur fikrlash qobiliyati va boy madaniy merosining yorqin namunasidir. Ko'pgina olimlar maqoldan matalning farqini ko'rsatishga, ularning chegaralarini belgilashga uringanlar. "Matal" so'zi turkiy xalqlar orasida turlicha ma'nolarda qo'llaniladi. U topishmoq, hikmatli so'z, ertak namuna, hikoya qilish, hikmat aytish ma'nolarida qo'llaniladi. U termin sifatida o'zbek folklorshunosligida paremalarning bir turini ifodalaydi. Shuning uchun ham u turli lug'atlarda turlicha izohlangan.

Jumladan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da bu atamaning ikki ma'no anglatishi ko'rsatiladi. Matal tugal ma'no ifodalaydigan obrazli ibora, hikmatli so'zdan iborat. Bu izoh xalq matallarining ham poetik, ham semantik, ham struktural tabiatini nisbatan aniq ifodalab beradi.

Matallarning janr xususiyatlari quyidagilar:

* Matal aniq va tugal fikr yaratmaydi. Ular obrazli birikma yoki ibratli gapdir.

* Matal asosida chiroyli, obrazli, ammo tugal bo'lmaganifoda yotadi. Matal ixcham, bir tarkibli.

* Matallar lokal qo'llanish chegarasiga ega bo'lib, ular xech qachon millatlararo iste'mol doirasida uchramaydi.

* Matal nutqda ko'rsatish vositasi sifatida qo'llaniladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, xalq maqol, matal va iboralarning o'rni xalqimiz ma'naviy olami, farzandlar tarbiyasida katta o'ringa egadir. Maqol, matal va iboralar rangbarang mavzularni aks ettiradi. Ular jamiyatda ro'y berayotgan voqelarni mujassam qiladi.

Xalqning ko‘p yillik aqli va zakovati bilan yatilgan maqol va matallar fikr va g‘oyalar, qarashlar o‘z aksini topgan. Ular katta amaliy axloqiy, tarbiyaviy ahamyatga egadir. Bu xalq durdonalari orqali hayot va amaliyotning barcha jabhalarida to‘g‘ri va aniq javob topish mumkinligidan dalolatdir. Bu esa millatimiz barkamolligining yorqin ifodasidir. Xalq maqollari va iboralari inson xayotining har bir jabxasini qamrab oladi. Ularda qayg‘uli kunlar ham, shodlikka to‘la laxzalar ham aks etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “O‘zbek xalq maqollari” Toshkent 1987. 11-bet
2. M.Afzalov, ertak janri, “O‘zbek tili va adabiyoti masalalari”, 1961,6-bet
3. Hamza tanlagan asarlar, O‘zdavnashr, Toshkent 1949, 162-bet
4. www.ziyouz.Com kutubxonasi
5. O‘zMe.Birinch jild. Toshkent, 2000- yil
6. Muhammadjon Hakimov, Maqol terminlari haqida, o‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 1965
7. Arxiv.uz
8. O‘zbek xalq maqollari ‘Sharq’ nashriyoti - matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyati, 2005